

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

SPECIFICS OF FIRST YEAR STUDENTS' ADAPTATION FOR STUDYING IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Статтю присвячено висвітленню проблеми адаптації першокурсників до навчання у закладах вищої освіти як умови підготовки висококваліфікованих фахівців. Представлено матеріал стосовно поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців на феномен адаптації, зокрема соціальної. Підкреслено ознаки адаптації та дезадаптації, наголошено на факторах, які зумовлюють пристосування організму чи особистості до нових умов навколишнього середовища. Дано короткий характеристику психофізіологічних особливостей осіб юнацького віку, які представляють студентство. Наголошено на відмінностях процесу навчання у середній школі та закладі вищої освіти й підкреслено причини неготовності молодих людей до зміни умов навчання.

Метою статті було висвітлення результатів експерименту, завдання якого – з'ясувати особливості психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчання у закладі вищої освіти. Для цього було використано «Методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда» та «Методику діагностики навчальної мотивації Т.Д. Дубовицької».

З'ясовано, що студенти з високим рівнем навчальної мотивації мають вищий рівень адаптації порівняно зі студентами, що мають низький рівень мотивації. Зафіксовано статистично значимий зв'язок результатів навчальної мотивації із шкалою емоційного комфорту. За іншими шкалами («самоприйняття», «прийняття інших», «інтернальність», «прагнення до домінування») статистично достовірного результату не виявлено.

Висновки. Було поглиблено та систематизовано теоретичний матеріал з проблеми адаптації студентів-першокурсників до навчання у закладі вищої освіти. Доведено наявність взаємозв'язку навчальної мотивації студентів-першокурсників та їх адаптації до навчання.

Ключові слова: адаптація, адаптаційні чинники, дезадаптація, навчальна мотивація, фахова підготовка.

The article is devoted to the problem of adaptation of first year students to study in higher education institutions as a condition for training highly qualified specialists. The material of the views of domestic and foreign scientists on the phenomenon of adaptation, in particular, social, is presented. Signs of adaptation and desadaptation are emphasized; the factors that determine the adaptation of the organism or personality to new environmental conditions are emphasized. A brief description of the psycho-physiological characteristics of adolescents representing students is given. The differences in the learning process in secondary school and higher education institution were emphasized and the reasons for the unwillingness of young people to change the learning environment were emphasized.

The aim of the article was to highlight the results of the experiment, the task of which is to find out the peculiarities of the psychological adaptation of first-year students to study in higher education. For this purpose, the "Method of diagnosis of socio-psychological adaptation of K. Rogers and R. Diamond" and "Method of diagnosis of learning motivation of T.D. Dubovytska" were used.

It was found, that students with a high level of learning motivation have a higher level of adaptation compared to students with a low level of motivation. A statistically significant relationship between the results of learning motivation and the scale of emotional comfort was recorded. According to other scales (self-acceptance, acceptance of others, internality, desire for dominance), no statistically significant result was found.

Conclusions. Theoretical material on the problem of adaptation of first-year students to study in a higher education institution was deepened and systematized. The relationship between the learning motivation of first-year students and their adaptation for studying has been proven.

Key words: adaptation, adaptation factors, desadaptation, educational motivation, professional training.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208>.

2022.33.11

Богдан Т.В.

к. психол. н.,

доцент кафедри психології

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

Харенко С.Г.

к. психол. н.,

доцент кафедри психології

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

Актуальність дослідження. У сучасних умовах швидкої зміни пріоритетів на ринку праці все більш актуальним стає питання підготовки кваліфікованих фахівців, здатних постійно перенавчатись та самовдосконалюватись. Підготовка майбутнього спеціаліста починається в закладі професійної освіти, де зазвичай формуються не лише його професійно значущі якості, але й інтереси, потреби та творчі здібності. Студенти знайомляться з новими формами діяльності, змінюється їхнє коло спілкування та види дозвілля, формується ставлення до професійного навчання. Таким чином, процес адаптації майбутніх фахівців до умов навчального закладу є важ-

ливим етапом професійної підготовки. Така постановка проблеми зумовлює необхідність вивчення проблеми адаптації на основі наукової методології. Особливо цікавим видається дослідження адаптації у студентів-першокурсників, які вступили до закладів вищої освіти, оскільки перебування у ЗВО складає чотири чи більше років. Такий тривалий перебіг навчання дає змогу прослідкувати етапи та особливості пристосування до нової ситуації.

Аналіз останніх публікацій та виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми адаптації цікавить багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, питання сутності та розвитку особистості у процесі життєді-

яльності розглядали Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.П. Москалець, С.Л. Рубінштейн, Л.Е. Орбан, Т.М. Титаренко. Психологічний і соціальний аспекти адаптації висвітлені в теоріях особистості З. Фрейда, А. Адлера, Е. Шпрангера, А. Маслоу, Б.Г. Ананьева, Г. Тарда, Л. Виготського, Е. Фрома, Д. Міда, Б. Скіннера, Р. Лінтона. Аналіз досліджень Б.Г. Ананьева, Д.О. Андреевої, С.О. Гапонової, В.А. Семиченко дозволив виділити етапи та специфічні особливості адаптації. Проте, віддаючи належне великій кількості наукових студій, зосереджених на вивченні процесу адаптації, слід відзначити недостатню увагу до адаптації першокурсників у перші місяці навчання в закладі вищої освіти.

Як засвідчують наукові джерела, психологічна адаптація – це процес взаємодії особистості й соціального оточення, що характеризується активним пристосуванням психіки до умов фізичного та соціального середовища. Зазвичай процес соціально-психологічної адаптації поєднаний з адаптивною ситуацією, яка зумовлена змінами в соціальному середовищі або переміщенням з одного соціального середовища до іншого, нового для даної особистості, коли звичні шаблони поведінки, стереотипи сприйняття та установки особистості стають малоефективними [10, с. 11]. Феномен соціальної адаптації можна розглядати як процес пристосування індивіда до нових умов, входження до нового соціального середовища, прийняття норм даного середовища та вироблення нової моделі поведінки. Здатність активного пристосування людини до умов оточення визначається як адаптивність – неадаптивність та означає відповідність між метою та результатом, досягнутим в процесі певного виду діяльності.

Як вважає низка науковців, адаптація – це процес, тісно пов'язаний з іншими соціальними процесами. Так, поряд із поняттям «соціальна адаптація» застосовують такі поняття: «соціалізація», «пристосування», «розвиток», «формування», «становлення» тощо. Однак вони не є аналогічними один одному. Т. Шибутані розуміє поняття «соціалізація» як постійну адаптацію особистості до поведінки оточуючих. Вчений співвідносить її з конкретними ситуаціями та набором обставин. Т. Парсонс трактує схему поведінки організму як адаптивну підсистему. Він виходить з того, що кожна окрема особистість через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки адаптується до нових культурних підсистем. У такий спосіб відбувається диференціація соціальних ролей, на важливості яких наголошували П. Жане, Ж. Піаже, А. Віллон та інші вчені [11, с. 110].

Фундатор парадигми соціальної дії М. Вебер виокремив рушійні чинники людського існування. Він наголошував, що структура соці-

альної реальності формується соціальними вчинками індивідів. Вчений був переконаний у тому, що з розвитком суспільства люди думають і діють більш раціонально, тому їхні соціальні дії стають яснішими та більш передбачуваними, що веде до кращої адаптації [11].

Цікавим та вагомим є психодинамічний підхід до розуміння соціальної адаптації, який ґрунтується на теоріях особистості З. Фрейда та А. Фрейд. Зазначений підхід має концептуальну систему трактування процесу пристосування людини до соціального середовища. У межах цієї парадигми варто розглядати три таких види соціальної адаптації: вплив людини на зовнішнє середовище з метою досягнення його відповідності власним потребам; внутрішні зміни особистості задля пристосування до оточення; пошук індивідом середовища, сприятливого для функціонування організму [4, с. 9].

Істотний вплив на розвиток теорії соціальної адаптації здійснив Е. Дюркгейм. Він наголошував на важливості системи прав та обов'язків, що регулюють взаємодію людей одне з одним та сприяють їхній адаптації [3, с. 143–144]. Змістовними є ідеї Г. Зіммеля щодо вивчення професіоналізму. Він робить акцент на так званій гіпотезі наслідування, яка пояснює талант та здібності людини, які протягом століть засвоювалися в процесі спільної праці. Він розуміє адаптацію як здатність людини швидко пристосовуватись до умов діяльності та вимог роботодавців на основі вроджених якостей.

У концепціях Ж. Піаже та Р. Мертон соціальна адаптація представлена як процес суперечливої взаємодії суб'єкта та соціального середовища. Ж. Піаже один із головних принципів вбачає у розвитку складних систем. Цей принцип він розуміє як адаптацію, тобто «... як баланс між асиміляцією та акомодациєю, що дорівнюють одна одній, баланс у взаємовідносинах суб'єкта та об'єкта» [цит. за 11, с. 164–175]. Натомість Р. Мертон у своїх міркуваннях оцінює соціальну адаптацію, з одного боку, як баланс потреб індивіда та реакцій соціального середовища, а з іншого боку, як баланс різних соціальних чинників, що є виявами нормативних комплексів суспільної системи. Суспільство обмежує свободу самовираження людини, яка змушена адаптуватись до соціальних умов через прагнення до культури, дотримання моральних норм, вияв соціальної творчості та поєднання вищезначеного з власними професійними уподобаннями [11].

О. Дейнека виокремлює якості, притаманні представникам різних соціальних груп, які перебувають на різних кінцях відрізка «адаптованість – дезадаптованість». Пріоритетність цих якостей визначається тим, як вони сприяють соціальній адаптації особистості [1, с. 28].

Зокрема, бажаними є комунікативна обдарованість, висока стресостійкість, вміння навчатись, висока здатність до саморегуляції та активності, пластичність характеру, виражені вольові якості, розвинений прикладний інтелект, високий рівень розвитку пам'яті та уваги, мотивація на досягнення.

Для теми даної статті становлять інтерес напрацювання П. Козирьової в питанні оптимізації соціальної адаптації до змінених умов діяльності. Серед чинників має значення ефективність оволодіння суб'єктом обраною професією, подолання адаптаційних ускладнень і розвиток здібностей, необхідних для успішної професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Слід виділити такі напрями, як безперервна освіта, розвиток професійної компетентності, корекція особистісних та професійних якостей, оволодіння технологією певного фаху, залучення фахівців до процесу безперервного професійного навчання [8, с. 133].

Варто звернути увагу на дослідження Л. Корель, яка запропонувала класифікацію, що включає види, типи, форми та способи адаптації на основі розроблених теоретичних та емпіричних індикаторів. Така класифікація дає змогу розкласти процес пристосування на окремі складники та побачити даний процес з різних боків. Запропонована концепція акцентує увагу на характерологічних особливостях і відмінностях різних середовищ і видів адаптації, пояснює характер і життєві перспективи суб'єктів адаптації в умовах перетворень. Л. Корель виділяє три стадії адаптаціогенезу в умовах великих суспільних зрушень і структуризації соціальних регуляторів адаптації [5, с. 201].

Потреба відновити рівновагу з оточенням, яку відчуває певний організм, розглядається дослідниками як рушійна сила адаптивної поведінки. Погляди на психологічну адаптацію, згідно з якими доміняю адаптаційної поведінки людини є прагнення досягти рівноваги з навколишнім середовищем у відповідь на зовнішні подразники, довгий час визначали уявлення про адаптацію у вітчизняних та зарубіжних вчених. Однак таке трактування обмежує розуміння ролі психологічної адаптації, зводячи її до забезпечення цілісності біологічної системи організму наперекір руйнівним впливам оточення. Тобто значення психологічної адаптації обмежується лише гарантуванням перебігу адаптації біологічної.

У зв'язку з темою даної статті доречно зробити короткий психолого-педагогічний аналіз осіб юнацького віку в період вступу у ЗВО. На думку дослідників, студентський вік – це період найбільш активного розвитку моральних і естетичних почуттів, стабілізації характеру та оволодіння набором соціальних ролей дорослої людини, у тому числі й професійних.

Це час зміни мотивації, переорієнтації цінностей та інтенсивного формування спеціальних здібностей, які пов'язані з професіоналізацією. Таким чином, за більшістю показників студентський вік є центральним періодом у становленні характеру та інтелекту.

Період студентства – це вік, коли в молодій людині спостерігається найбільша швидкість оперативної пам'яті і переключення уваги, а вирішення вербально-логічних задач є оптимальним. Студентський вік характеризується найвищими результатами, які ґрунтуються на попередніх процесах біологічного, психологічного та соціального розвитку. Однак фахівці в галузі вікової психології та фізіології зазначають, що розвиток здатності до свідомої регуляції поведінки в 17–19 років є незавершеним. У молодих людей часто відмічається схильність до невмотивованого ризику, невміння передбачати наслідки своїх вчинків. Разом з тим істотно зміцнюються якості, яких не вистачало в старших класах, зокрема цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, вміння володіти собою. Згодом ці риси стають основою для успішної адаптації до навчання у закладі вищої фахової освіти [7, с. 89; 10, с. 184].

Теоретичний аналіз проблеми психологічного пристосування молодих людей до навчання у ЗВО дав змогу визначити адаптацію студентів до нових умов життєдіяльності як складний, динамічний та різнобічний процес внутрішньої та зовнішньої перебудови діяльності, що супроводжує прийняття ними цих умов [2; 6; 12]. У міру зростання рівня адаптації молоді людини виявляється відповідність характеристик її особистості вимогам діяльності, яку вона здійснює в закладі освіти.

Вступ студентів-першокурсників до закладу вищої освіти та початок навчання пов'язані зі складнощами, які з'являються при переході до нових умов. Навчальний процес у ЗВО має істотні відмінності порівняно зі школою: довший час, протягом якого триває заняття; тривалі періоди, під час яких не здійснюється поточний контроль; раптове збільшення навчального навантаження, коли ближче до кінця семестру збільшується кількість занять, які потребують ретельної підготовки; напружені сесії тощо. Різка зміна багаторічного звичного стереотипу може зумовити зниження успішності, складнощі у взаємодії, зниження рівня навчальної мотивації. Студент-першокурсник мимоволі порівнює вищий навчальний заклад зі школою. У вчорашнього школяра виникає необхідність паралельно відвідувати різні навчальні заняття, самостійно опрацьовувати науково-методичну літературу з предметів, більшість яких є для нього цілком новими, а також бути активно задіяним у студентському житті.

Проблемою є той факт, що сучасна загальноосвітня школа належним чином не готує учнів до навчання у ЗВО. Вона дає їм необхідний для вступу рівень знань, але не готує їх до спеціального освітнього процесу у вищій школі. Однією з найбільших проблем для першокурсників є відсутність у них навичок самоорганізації. В умовах відсутності у ЗВО систематичної перевірки знань та контролю відвідування занять виявляється нераціональне використання часу, відсутність системності в підготовці до занять, невміння визначати пріоритети. Наслідком цього є негаразди в навчанні.

Таким чином, більш вільний характер організації навчального процесу у ЗВО та зміна шкільного формату навчання детермінують проблему низького рівня професійного самовизначення першокурсників, що безпосередньо впливає на процес адаптації. При цьому варто відзначити, що початкові мотиви вступу першокурсників до закладу вищої освіти є різноманітними і включають інтерес до професії, перспективи отримання високооплачуваної, престижної роботи після закінчення навчання, бажання мати статус студента ЗВО, прагнення зустріти цікавих друзів тощо.

Адаптація у різних студентів відбувається по-різному залежно від їх індивідуально-психологічних особливостей, рівня готовності до навчання у вищій школі. Труднощі адаптаційного періоду пов'язані з розлученням зі шкільними друзями і позбавленням їхньої підтримки та розуміння, невизначеністю мотивації вибору професії та недостатньою психологічною готовністю до неї, несформованістю системи саморегуляції і самоконтролю за діяльністю і поведінкою та відсутністю повсякденного контролю з боку батьків і викладачів, невдалим пошуком оптимального режиму праці й відпочинку та налагодженням побуту, відсутністю навичок самостійної навчальної роботи.

Як чинники адаптації вчені розглядають умови, які визначають вид, характер (швидкість і етап) та результати адаптації. Беручи до уваги неможливість виділення універсального фактора чи сукупності факторів, вчені зробили спробу об'єднати всі наявні фактори у групи. На даний час є декілька класифікацій детермінантів адаптації, а саме: зовнішні та внутрішні; суб'єктивні та об'єктивні; провідні і тимчасові; індивідуальні та групові; глобальні і регіональні; особистісні, виробничі та фактори, що лежать за межами виробництва.

Дане дослідження базується на припущенні, що молодь, яка має інтерес до професії та спеціальні здібності, необхідні майбутньому фахівцеві, краще адаптується до студентського життя. Погана адаптація (дезадаптація) виявляється у студентів, які керуються зовнішніми мотивами, зокрема небажанням йти до армії, прагненням продовжити безтурботний період життя, бажанням батьків тощо.

Базою дослідження є Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького та Канівська філія вищого навчального закладу «Східноєвропейський університет економіки і менеджменту». У дослідженні взяло участь 118 студентів першого курсу обох статей спеціальностей «Психологія», «Медична психологія», «Практична психологія та іноземна мова», «Практична психологія в бізнесі» та «Менеджмент». Дослідження проводилось за допомогою «Методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда», спрямованої на виявлення ступеня соціально-психологічної адаптації до нового середовища, умов, правил поведінки та міжособистісних відносин, та «Методики діагностики навчальної мотивації за Т.Д. Дубовицькою», націленої на виявлення спрямованості та рівня розвитку внутрішньої мотивації навчальної діяльності студентів.

Для отримання статистично достовірного висновку щодо взаємозалежності рівнів навчальної мотивації та адаптації студентів був застосований коефіцієнт кореляції Пірсона. Отримані дані представлені в таблиці 1. Після порівняння діагностичних даних був отриманий емпіричний результат $r=0,918566$, що відповідає сильному кореляційному зв'язку. Тобто припущення, що у студентів із високим рівнем навчальної мотивації наявний високий рівень адаптації, підтвердилось, і навпаки, у студентів, які мають низький рівень мотивації, діагностовано низький рівень адаптації.

Також був зафіксований статистично значимий зв'язок результатів навчальної мотивації із шкалою емоційного комфорту ($r=0,911452$), що вказує на пряму залежність даних показників (при збільшенні рівня мотивації оптимізується емоційний комфорт студента). За іншими шкалами («самоприйняття», «прийняття інших», «інтернальність», «прагнення до домінування») статистично достовірного висновку не виявлено.

Таблиця 1

Статистичні результати порівняння навчальної мотивації та адаптації студентів

Адаптація	Самоприйняття	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Прагнення до домінування
0,918566**	0,1245	0,20365	0,911452**	-0,14722	0,27541

Примітка: * $p < 0,5$; ** $p < 0,01$.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, попри те, що питання вивчення адаптації неодноразово висвітлювалось в наукових джерелах, варто відзначити недостатню зосередженість на проблемі пристосування першокурсників до зміни умов навчання.

У результаті проведеного дослідження частково підтверджено існування взаємозалежності між успішністю адаптації першокурсників до навчання у ЗВО та їх навчальною мотивацією. Перспективним в плані подальшого вивчення даної теми є з'ясування впливу індивідуальних особливостей студентів на швидкість адаптації до нових умов навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дейнека О.С. Экономическая психология : учебное пособие. Санкт-Петербург, 2000. 160 с.
2. Дусавицкий А.К. Развитие личности в студенческом коллективе в зависимости от сформированности учебно-профессиональных интересов : учебно-методическое пособие. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. 132 с.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Москва : Изд-во «Наука», 1991. 575 с.
4. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні : адаптація до суспільної нестабільності. Київ : НАН України, Ін-т соціології, 1996. 100 с.
5. Корель Л.В. Социология адаптаций : вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск : Изд-во «Наука», 1995. 424 с.
6. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Київ : Вид-во «Університетська книга», 2021. 408 с.
7. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Вид-во «Центр навчальної літератури», 2019. 128 с.
8. Левківська Г.П. Сорочинська В.Є., Штифурак В.С. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти : Навчальний посібник. Київ : Вид-во «Либідь», 2001. 128 с.
9. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О.М. Степанов. Київ : Вид-во «Академвидав», 2006. 424 с.
10. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П. Вікова психологія. Київ : Вид-во «Центр навчальної літератури», 2020. 376 с.
11. Хуткая С. Социальная адаптированность личности : концептуализация понятия. *Социология : теория, методы, маркетинг*. 2007. № 2. С. 164–175.
12. Anna Krajewska. Circumstances constricting the didactic cooperation of teachers and students in their assessment. *Humanitas university research papers. Pedagogy*. 2019. № 19. Sosnowiec. 2019. 220 p.